

Eesti diplomaatia 100. Eesti välisdelegatsioon ja Soome

Mart Kuldkepp

1917. aasta hilissuvel uuesti alanud Saksa vägede pealetung idarindel ning Riia hõivamine 3. septembril sundisid vaid mõne kuu eest Vene Ajutiselt Valitsuselt autonoomia välja kaubelnud Eesti poliitikuid tõsiselt arvestama Saksa okupatsiooni ohuga. Venemaa kesk võimu nõrkus tõstis seejuures esile vajaduse ka viimasest sõltumatult enda kaitseks midagi ette võtta. 7. septembril toimunud Maanõukogu kinnisel istungil tegigi Jaan Tõnisson esimest korda ettepaneku luua eraldiseisev, rahvuslikest huvidest lähtuv Eesti välispoliitika, mille eesmärk pidi olema Eesti eraldumine Venemaast ning samal ajal hoidumine Saksamaa võimu alla sattumast. Tõnissoni arvates tuli Läänemere-äärsetel väikerahvastel selleks omavahel liituda ja suurvõimude vastuolusid ühisel jõul ära kasutada, et kujundada oma territooriumist Entente'i ja Saksamaa huvisfääride vaheline puhvertsoon, mille kõik liikmed võiksid poliitilise iseseisvuseni jõuda.

Tõnissoni programm, mis nõudis „aktiivseks hakkamist“ ja „välispoliitika tegemist“ teiste rahvaste ja riikide juures, ei leidnud esialgu suuremat toetust. Balti-Skandinaavia liidu asemel pidas enamik Maanõukogu liikmeid tõenäolisemaks siiski mingi demokraatliku Vene föderatsiooni teket ja püsijäämist. Samas polnud ka nemad otseselt välisesinduse loomise vastu. Kui Tõnisson pani hääletusele ettepaneku, et ametisse nimetataks isikud „kelle ülesandeks on väljapool kodumaad meie rahvusliste huvid kaitseks välja astuda“, võeti see vastu ainult ühe vastuhäälega.

Saksa okupatsiooni ei tulnud kaua oodata: 12. oktoobril algas dessantoperatsioon Eesti saarte hõivamiseks ning peatselt olid Saare- ja Hiiumaa sakslaste käes. Kuna Maanõukogu tundis nüüd endal olevat õiguse Eestisse puutuvates sõjalistes ja välispoliitilistes küsimustes kaasa rääkida, hakati astuma esimesi välispoliitilisi samme Petrogradis tegutsevate välissaatkondade juures.

Samal ajal oli asunud Eesti iseseisvuse ideed avalikult propageerima Helsingis elav Gustav Suits, kellel olid sidemed Soome iseseisvusmeelsete ringkondadega. 1917. aasta sügiseks oli Suits enda sõnul „juba omandanud Venemaast lahtilööva, ent muidugi mitte ka Saksaga ühendusse jääva vaatenurga“. Selle asemel soovitas ta luua Soome-Eesti „neutraalsete vaheriikide“ unioon kui lahendus, mis pidanuks ära hoidma Saksa võimu põlistumise Eesti üle.

Detsembrikuus tehti Suitsule üheaegselt Tõnissoni ja Piibuga ettepanek Maanõukogu välisesindaja ametisse astuda, kuid ametlikult ta pakkumist siiski vastu ei võtnud, avaldades nõusolekut vaid eraviisiliselt „oma poliitilise ja ühiskondliku tõetundmise järele“ Eesti iseseisvuse heaks tööd teha. Selleks sai ta rahasumma ning Maanõukogu arhivaari fiktiivse ametinimetuse. Seega oli Suits algul midagi Soomes tegutseva Maanõukogu agendi taolist.

Kodumaal, kus Suitsu ideid peeti nii kodanlike kui sotsiaaldemokraatlike ringkondade poolt esialgu eluvõõraks, oli samal ajal kasvanud järjekindlalt toetus enamlastele. 4. novembril asutati Petrogradi võimuhaaramise eeskujul ka Tallinnas Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee, mis viis päeva hiljem kubermangukomissar Jaan Poskalt võimu üle võttis. 26. novembril teatasid enamlased, et Maapäev saadetakse kahe päeva pärast laiali. Vastusena kuulutas Maanõukogu end 28. novembril 1917 kõrgeimaks võimuks Eestis, laiendas oma juhatuse ja vanematekogu võimupiire ning otsustas kokku kutsuda Asutava Kogu. Ants Piibu sõnul võis sellest hetkest peale juba „kõnelda Eesti riigist kui tegurist rahvusvahelises elus, kelle *status* esialgu märkimata, kelle sihtki esialgu ei ole küllalt välja kujunenud, kuid kes on oma kübara visanud rahvaste võitluse areenile.“ Maanõukogu välispoliitiline tegevus muutuski edaspidi aktiivsemaks, kuigi see ise juba samal päeval, 28. novembril, enamlaste poolt tõesti laiali aeti.

Septembrikuus Tõnissoni poolt ette pandud välisdelegatsiooni esimesteks liikmeteks said – poolametliku liikme Suitsu kõrval – Ants Piip, kellele vanematekogu 30. novembri otsusega anti 3. detsembril asjuri (*chargé d'affaires plenipotentaire*) volitus, ning Maanõukogu laialiajamise käigus enamlaste kätte vangi langenud Jaan Tõnisson ise, kes vabakspääsemise tingimusena andis nõusoleku Eestist lahkuda. Piibu omaga samalaadse volituse saanud Tõnisson siirduski pärast vabanemist 8. detsembril kohe Peterburi kaudu Helsingisse, kus pidas aastavahetuse paiku läbirääkimisi äsja iseseisvunud Soome senati juhi Svinhufvudiga võimaliku Soome-Eesti uniooni küsimuses. Svinhufvud oli nii selle plaani suhtes, kui Eesti suhtes üleüldse sõbralikult meelestatud, ent ei pidanud siiski võimalikuks otsest Soome abi Eestile.

Nende läbirääkimiste tulemusena loobus Tõnisson esialgu Soome-Eesti liitriigi või ka põhjamaise föderatsiooni ideest ning siirdus edasi Stockholmi juba Eesti täieliku iseseisvuse nimel tööd tegema. Seejuures mõjutasid teda jaanuari alguses Helsingisse jõudnud Ants Piip ning hiljem samuti välisdelegatsiooni koosseisu arvatud sotsiaaldemokraat Mihkel Martna. Martna pidas Helsingis läbirääkimisi Soome sotsiaaldemokraatide juhtide Yrjö Sirola, Edvard

Gyllingi, Otto Kuusineni ja Karl Wiikiga ning sai teada, et ka Soome vasakpoolsetelt pole otsest toetust oodata, ehkki nemadki polnud Eesti iseseisvuse suhtes negatiivselt meelestatud.

Peamiseks konfliktiallikaks eestlaste ja soomlaste vahel kujunes küsimus suhtumisest Saksamaasse. 12. jaanuaril osalesid Tõnisson ja Martna ning vahepeal samuti Helsingisse jõudnud tulevased välisdelegatsiooni liikmed Eduard Virgo ja Karl Robert Pusta nn. Uusi Päivä klubi koosviibimisel Oopperakellaris. Seal viibinud Soome parempoolse koorekihi ülim saksasõbralikkus jättis Eesti poliitikutele halva mulje ning eestlased üllatasid soomlasi omakorda enese rõhutatud saksavastasusega. Erinevalt Soomest polnud välispoliitilise orientatsiooni küsimus eestlaste jaoks mitte valik Venemaa ja Saksamaa vahel, vaid eelkõige ülesanne leida vastukaal neile mõlemale – olgu selleks siis Eesti iseseisvus, Eesti-Soome liitriik või Põhjamaade föderatsioon.

Nii aitasid tulevase välisdelegatsiooni liikmete 1917-18. aastavahetuse kogemused Soomes seada paika tekkiva Eesti välispoliitika varaseima põhijoone, milleks oli panustamine pigem Eesti iseseisvusele, kui saksasõbraliku Soomega liitriigi või põhjamaise föderatsiooni loomisele – ehkki neidki võimalusi ei maetud veel kaugeltki lõplikult maha ning tulevaste kuude ja aastate jooksul kerkisid need veel korduvalt päevakorda.

Rahva poliitilisi vaateid esindavad Eesti erakonnad olid kuni detsembri lõpuni jäänud üldiselt truuks Venemaa föderaalriigi ideele, arvates, et enamlaste võim kaua ei kesta. Iseseisvuse taotlemises leppisid vanematekogu ja parteide esindajad kokku alles 13. ja 14. jaanuaril. Sellekohane märgukiri ilmus 24. jaanuaril ajalehes Eesti. Sama kuupäevaga on dateeritud Ferdinand Kulli ja Karl Robert Pusta poolt Jaan Poska juhatusel koostatud „Memorandum Eesti poliitilise seisukorra üle“, mis taotles välisriikidelt Eesti iseseisvuspüüdluste toetamist.

Samal päeval kirjutati välja volitused välisdelegatsioonile, mis pidi tegelema memorandumile levitamisega. Sinna kuulusid lisaks varem värvatud Piibule ja Tõnissonile ka Ferdinand Kull, Mihkel Martna, Karl Robert Pusta ja Eduard Virgo. Memorandumitele ja volitustele kirjutasid alla Maanõukogu nimel Jüri Jaakson ning Maavalitsuse esimehena Konstantin Päts. Volitused olid ainult paarirealised ja sisaldasid lakoonilist teadaannet, et vastav isik on Maanõukogu volitatud diplomaatiline esindaja (*agent diplomatique*). Välja jagati ka sihtkohad: Martna ja Menning määrati Saksamaale, Tõnisson Skandinaaviasse, Pusta ja Kull Pariisi ning Piip Londonisse. Virgo pidi jääma sidemeheks.

Ametlikult alustas välisdelegatsioon tööd 25. jaanuaril, kui Stockholmi jõudis napilt enne Soome kodusõja algust esialgu ainsana Jaan Tõnisson, kes järgnevas pooleteiseks kuuks jäigi Rootsi pealinna üksi ning seadis seal sisse suhted Saksa, Prantsuse ja Briti saatkondadega. Samal ajal lõi Tõnisson kontakte poolametlikus sfääris, kuhu kuulusid teised temasarnased, vabanemisambitsioonidega rahvaste esindajad. Üks võtmeisikuid neis ringkondades oli Soome aktivistide välisdelegatsiooni juht Herman Gummerus, kes oli Eesti küsimuse vastu huvi tundnud juba maailmasõja algusest peale ning käis läbi Helsingis resideeruva Gustav Suitsuga. Gummerus nimetati 1918. a. veebruari alguses nõunikuks Stockholmi Soome saatkonna juurde ning vahendas hiljem, märtsikuus, eestlaste püüdeid oma esindajaid Saksamaale läkitada.

12. märtsil jõudsid suurte raskuste järel kodusõja aegsest Soomest Rootsi ka Piip, Pusta, Virgo, Martna ja Menning, kes nüüd võisid samuti oma diplomaadikohustusi täitma asuda. Umbes nädala pärast jätkasid neist esimesed kolm uuesti teed: Piip ja Pusta vastavalt Londonisse ja Pariisi, Virgo Rooma, kust ta varsti aga Skandinaaviasse tagasi pöördus. Samal ajal püüdsid Martna ja Menning tulutult saada sissesõiduluba Saksamaale ning asusid ebaõnnestumise järel aprillikuus koos Tõnissoniga ümber Kopenhaagenisse.

Alles mai keskpaiku jõudis Stockholmi Ferdinand Kull, kes oli vahepeal olnud tegev koos Gustav Suitsu ja Helsingi eesti koguduse õpetaja August Nigoliga Soomes, kus nad avaldasid ühise pseudonüümi all „Viron valtiollisia toimihenkilöitä“ 50-leheküljelise dokumendikogu „Sini-Musta-Valkoinen“. Selles brošüüris ilmusid varaseimad Eesti riiklikke iseseisvuspüüdlusi kajastavad dokumendid. Ühtlasi püüdsid Suits ja Kull tõenäoliselt Soome aktivistide Stockholmi-büroo eeskujul organiseerida Eesti informatsioonibürood, mis oleks teinud propagandat Eesti iseseisvuse heaks ning toimunud ühenduspunktina Skandinaavia ja Eesti vahel. 4. mail kirjutas Kull Konstantin Pätsile, et „[p]raegu on aeg, kus terve ilma Eesti propagandaga otse üle peaks külvama“ ning avaldas arvamust, et „Sini-musta-valkoineni“ taoline teos tuleks viivitamatult välja anda kõikides riikides ja keeltes.

Suits, kes esialgu pidi Rootsi sõitma samal ajal Kulliga, pääses üle piiri lõpuks alles jaanipäeval. Seejärel sai kavandatud büroo Suitsu isikus Stockholmis tegevust alustada, mängides teatavat rolli eelkõige Eesti kohta käivate valeteadete ümber lükkamisel Rootsi ajakirjanduses.

Näitena sellistest teadetest võib tuua 29. augustil rea suuremate Rootsi ajalehtede poolt avaldatud uudise, et Soome „valgekaartlik valitsus“ oli teinud Eesti ajutise valitsuse seni veel vangistamata või välismaal viibivatele liikmetele ettepaneku Eesti ja Soome vaheliseks uniooniks. Ettepanek olevat eestlaste poolt tagasi lükatud. Kaks päeva hiljem esines ajalehtedes vastulausega Eduard Virgo, kes väitis, et „Eesti valitsus ei tea sellisest ettepanekust midagi“ ning taolist plaani võiks kaaluda alles siis, „kui Eesti võib Soomet pidada vabaks ja iseseisvaks riigiks, mitte aga Saksamaa vasalliks“.

Virgo dementeeringul olid omakorda järelkajad Soome ajakirjanduses, kus solvuti vihje peale, nagu poleks Soome vaba ja iseseisev riik. Uusi Päivä leidis Virgo esindatava „Eesti valitsuse“ kohta, et see on ilmselt kokku klopsitud välismaal asuvatest pagulastest „missuguseid valitsusi harrastab iseäranis Inglismaa“. Hufvudstadsbladet arvas, et kõige vähem sünnib Eesti valitsusele mitte tunnustada „Soomemaad, mille vaba ja iseseisva riigi seisukord on tunnustatud suurriikide poolt“. Nagu me aga praeguseks teame, oli Svinhufvud samal ajal tõepoolest taoliste plaanidega seotud ning pidas konsul Toivo T. Kaila kaudu välisminister Jaan Poskaga uusi läbirääkimisi Soome-Eesti liitriigi küsimuses. Virgol ja ülejäänud välisdelegatsioonil polnud sellest mõistagi aimugi.

Lõpuks ei saa jätta mainimata, et Soomel oli 1918. aasta kestel ülioluline roll igasuguste kommunikatsioonide vahendajana Saksa okupatsiooni aegse põrandaaluse Eesti Ajutise Valitsuse ja selle Skandinaavias resideerivate välisesindajate vahel. Kogu salajane diplomaatiline kirjavahetus, mis üldse aset leidis, käis peamiselt Eesti meremeeste abiga Soome kaudu. Soomest saadi ka välisdelegatsiooni tegevuseks vajalikku raha, seda eeskätt Eesti päritolu Helsingi jalatsikaupmehe Eduard Schwalbe käest, kes oli hiljem esimene Eesti konsul Soomes ning kelle korter oli Ferdinand Kulli sõnul „eestlastele nagu peastaabiks“.

Kokkuvõttes võib öelda, et Soome rolli Eesti diplomaatia kõige varasema arengujärgu juures on raske üle hinnata. Ehkki selleaegse saksasõbraliku Soome ja saksavaenulike eestlaste vahel ei tekkinud poliitilistes küsimustes kergesti ühist keelt, oli nii parempoolsete kui vasakpoolsete Soome poliitikute suhtumine Eesti iseseisvusesse vähemalt põhimõtteliselt heatahtlik, mis aitas oluliselt kaasa välisdelegatsiooni tegevusele ning andis tugeva aluse suhete hilisemaks paranemiseks pärast Saksamaa sõjakaotust ja Soome orientatsioonimuutust, mis muuhulgas tegi võimalikuks Soome vabatahtlike osalemise Eesti vabadussõjas.